

1930. aastail taheti Türist kujundada õdusat rohelist aed- ja suvituslinna. 1938. a rajati Pärnu jõe äärde moodne rannahoone liivaranna ja hüppetorniga. Hävis sõjas 1941. a. (Foto: Paide Muuseum, F 1604:7)

ALEVITE PÄRLEID

TÜRI

Heiki Pärdi

FOTOD: HEIKI PÄRDI, PAIDE MUUSEUM, TÜRI MUUSEUM

Türi paikneb Eesti südames Rakvere–Paide–Pärnu ja Tallinn–Rapla–Viljandi maantee ristumiskohas. Siit läheb läbi ka Tallinn–Rapla–Viljandi raudteeharu ning linna riivab Pärnu jõgi. Varasem Türi asustus oli hõre: keskaegse Püha Martini kiriku (13–14. saj) lähedal paiknesid apteek, doktoraat, kõrts ja kihelkonnakool. Pärnu jõe ääres asusid kirikumõisa hooned ja kirikumõisa alla kuulunud Tanka küla talud. Lisaks kirikumõisale kuulus osa siinseid maid Alliku, Lokuta ja Särevere mõisale. Alates 1908. aastast tegutseb Türil vene õigeusu Püha Kolmainu Jumala kirik Aia tänavas.

Türi alevi sünniajaks võib pidada aastat 1900, kui siia saabus esimene rong Tallinnast ning Laupa mõisnik von Taube asutas puupapivabriku. 1905. a oli Türi paberivabrik Eesti suurim paberitootja, 1913. a oli tehases juba 300 töötajat, tippajal, 1929. aastal aga isegi 500. Vabriku omanikud panid suurt rõhku oma töötajate

heaolule. Kõigil tehasetöölistel oli tasuta korter ja kütte, enamasti ka valgustus, samuti oli neil õigus tasuta kasutada aiamaad. Töölisele ja nende pereliikmetele anti tasuta arstiabi ja ravimeid, tehasel oli oma lasteäed ning tööliste lapsed said tasuta kooliharidust. 1913. a elas alevis kokku umbes 2000 inimest.

< Türi kirik valmis 14. sajandi alguses, läänetorn ehitati 1867. a, tornikiiver hävis 1941. a, taastati 1972. a. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

~ Üks Türi vanemaid hooneid on vana apteegimaja (Paide 10), kuhu apteek asus 1892. aastal, kuid hoone ise on vanem. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

Ametlikult sai Türi aleviõigused 1917. a ja linnaõigused 1926. a. Türi elanike arv kasvas jõudsasti ning 1930. a elas linnas 3270 inimest ning mõni aasta hiljem oli siin 50 tänavat. Linna peatänavaks kujunes Rakvere-Paide-Viljandi-Pärnu maantee, mis põhja pool Tallinna maanteega ristumist kandis Paide tänava ja lõuna pool Viljandi tänava nime. Siia koondus enamik poode ja ärisid. Siia (Viljandi 11) rajas oma peakaupluse hoone Türi Tarvitajate Ühisus, mille ehitas 1926. a ETK Ehituskontor. Hoone oli oma aja kohta väga moodne, varustatud elektri, keskkütte ja veevargiga. Keldrikorrusel olid kaubalaod, esimesel korrusel riide-, toidu- ja kolo-

niaalkaupade osakonnad, teisel ja kolmandal korrusel paiknesid äriteenijate ja ärijuht Jaan Kudeviita korterid. 1954. a tehti hoonele juurdeehitus, mille esimesel korrusel asus piimasaal, teisel söökla ja kolmandal kultuuriklubi. Samasse piirkonda ehitati 1920–1930. aastail teisigi esinduslikke elu- ja ärihooneid, nii et peatänav omandas päris linliku väljanägemise. 1924. a sai kiriku lähedal valmis esinduslik aiamaajandusgümnaasiumi hoone, mille projekti koostas arhitekt Tõnis Mihkelson, kes ongi eelkõige tuntud koolimajade projekteerijana. Linnas oli esimese vabariigi ajal mitu kooli: algkool, keskkool, gümnaasium ja aianduskeskkool.

^ Raudteejaama hoonele (1901) tehti 1930. a kahekordne kivist juurdeehitis. Hoone sai II maailmasõjas tugevasti kannatada, ehitati üles muudetud kujul. Renoveeriti 2000. aastal. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

< 1899. a asutatud puupapi- ja paberivabrik on Türi varasemat arengut kõige rohkem mõjutanud ettevõte. (Foto: Paide Muuseum, F 2940: 178)

> Raudteejaama veetorn on püstitatud 1905. a ning ehitati 2010. aastate alguses ümber elamuks. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

< Paberivabriku tööliselamud on ehitatud 1900. aastate alguses. Vabriku puistee 9. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

< Paberivabriku ametnike elumaja (Vabriku pst 6) oli erinevalt tööliselamuist ehitatud paekivist. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

< Esinduslik tellishoone paberivabriku elutsoonis (Vabriku pst 2) on ehitatud 20. sajandi algul vabriku direktori elamuks. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

> Tuntud koolimajade projekteerija arhitekt Tõnis Mikhelsoni kavandi järgi ehitatud Türi Aiamajandus-gümnaasiumi hoone rajati 1924. a. Praegu on seal Türi Gümnaasiumi algklasside maja. (Foto: Paide Muuseum, F 2940: 154)

Tollaste Türi linnaisade soosivat suhtumist haridusse ja lastesse kinnitab tõik, et 1932. a avati moodsas hoones kiriku naabruses linna lastepäevakodu, mille projekti oli teinud insener A. Sõber. Üldiselt taheti Türist kujundada õdus, puisteede ja suurte aedadega roheline suvitustlinn. 1936–1937 rajati kiriku ette park, 1938. a ehitati Pärnu jõe äärde moodne rannahoone koos liivaranna ja hüppetorni-ga. 1937. a püstitati Türi-le tollal Põhja-Euroopa kõrgeim rajatis – Riigi Ringhäälingu raadiomast 196,6 m, 1938. a uuendati põhjalikult piimatööstust, millest sai moodsaim Eestis.

Raske hoobi andis Türi-le II maailmasõda: 1941. a hävis sõjatules üle 100 hoone, sh suurem osa kesklinnast Viljandi tänaval, raadiojaam, paberivabrik, piimatööstus, raudteesõlm ning 17% elamuist.

< Paberivabriku prokuristi Theodor Aunapuu esinduslik elumaja Kooli puisteel sai valmis koolimajaga samal, 1924. aastal. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

> Selles esinduslikus elu- ja ärihoones Türi peatänaval (Viljandi 9), mille ehitas 1930. a Jaan Vooremaa, asus Eesti ajal linnaapteek, linna lihakauplus, krediitpank ning firma J. Puhk ja Pojad Türi kontor. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

> Kahekordne klaasverandadega üürimaja Koidula tänaval (1930). (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

< Tõnu Langi 1920. aastail alevites populaarsel madalal ja matsakal murdkatusega elumajal Vabriku tänaval on kaunid eeskoja ovaalaknad. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

> Kivitrepi kojaga Tallinna tüüpi puumaja (Viljandi 5) ehitas linna-sekretär Martin Rüüt, kes oli võitnud loteriiga miljon senti. 1930. aastate keskel elas siin Türi üks tuntuimaid fotograafe ja ärimehi Avelinius Tõnisson, pidades siin ka oma kauplust. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

< Juugendlike joontega üürimaja Koidula tänavas (1920. aastad). (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

> Peatäna-äärse modernistliku maja (Paide 7a) ehitas 1930. aastail loomaarst Karl Kärner. Nõukogude ajal asus siin veterinaarjaoskond. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

> Stiilne funkvilla 1930. aastaist Hariduse tänaval. Hoonet kasutasid nõukogude ajal mitmed asutused. 1996. aastani asus seal Türi linnavalitsus. Pärjad on 2000. aastail hoone renoveerinud. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

< Ehituskontor. 1954. a tehti vasakusse otsa juurdeehitis. (Foto: H. Pärdi, 2016. a)

◀ Türi lastepäevakodu moodne hoone oli ehitatud insener A. Sõbra projekti järgi 1932. a. Hävis sõjatules 1941. a. (Foto: Türi Muuseum)

◀ Laululava Türi paisjärve kaldal ehitati 1976. a ning renoveeriti 2006. a. (Foto: H. Pärdi, 2013. a)

Ajavahemikus 1950–1962 oli Türi samanimelise väikerajooni keskus. 1953. a toodi siia üle Kullamaa MTJ, kes ehitas 1954. a linna serva Lokuta mäele oma peahoone. Selle ümber arendati järgmistel kümnenditel välja Paide EPT linnak. Paberivabriku varemeile rajati Türi Metsatööstuskeskus (hiljem metsakombinaat), tegutses väga laia tegevusväljaga Türi Kohaliku Majanduse Kombinaat, taastati piimatööstus. 1959. a, mil Türil elas üle 6000 inimese, sai valmis kultuurimaja. 1970. a avati uus minimalistliku välisilmega koolimaja kesklinnas. Türi 2. keskkooli uus hoone ehitati 1989. a linna suurima asutuse Paide EPT linnakusse Lokutal arhitekt Maie Hansmanni projekti järgi. Aastal 2000 renoveeriti raudteejaamahoone Türi Reisikeskuseks, kus asub ka bussijaam. 2012. a sai valmis arhitektide Oleg Žemtšugovi ja Nikolai Djatko (Valgevene) kavandi järgi ehitatud vene-bütsantsi traditsioone järgiv Türi Püha Kolmainu Jumala kirik Aia tänaval.

Loo kirjutamisel on kasutatud ajalookogumikke „Türi. Kilde kihelkonna ja linna arengust I-IV” ja R. Viljati koostatud raamatut „Türi vanadel fotodel”. Eraldi tänan lahke abi eest Türi Muuseumi juhatajat Erika Jaanholdi.

▼ Uus vene õigeusu kirik Aia tänaval on ehitatud arhitektide Oleg Žemtšugovi ja Nikolai Djatko projekti järgi 2012. a. (Foto: H. Pärdi, 2017. a)

 **EESTI
VABAÕHUMUUSEUM**
AJAL ON LUGU

Leivategu, käsitöölaupäevad,
toidupühapäevad, meisterdamised,
hobusõit, maitsvad toidud Kolu kõrtsis
ja palju muud!

Muuseum on avatud iga päev!

Uuri lisa: www.evm.ee

Soojusta oma maja ise

Osta ISOVER InsulSafe Espakist
ja rendi villapuhur Cramo
tööriistarendist!

InsulSafe puistevillale on väljastatud
EPD (keskkonnadeklaratsioon).

ISOVER
SAINT-GOBAIN

C R A M O

www.isover.ee/soojustaise

KAARE TEE EHITUSMATERJALIKESKUS Espak AS, Tallinn, Viadukti 42 **ESPAK TARTU** Espak Tartu AS, Tartu, Turu 24
ESPAK PÄRNU Espak Pärnu AS, Pärnu, Papiniidu 4 **ESPAK RAKVERE** Espak Rakvere AS, Rakvere, Rägavere tee 46
ESPAK VILJANDI Espak Viljandi AS, Viljandi, Reinu tee 35 **ESPAK VÕRU** Võru Empak AS, Võru, Kubja 15; Rápina, Pargi 7a; Vastseliina, Võidu 3a **ESPAK KÜRESSAARE** Tiir AS, Küressaare, Uus-Roomassaare 35; Saare maakond, Muhu vald, Piiri **ESPAK JÕGEVA** Valmeco AS, Jõgeva, Tallinna mnt. 2a **ESPAK JÕHVI** Taali Ida AS, Jõhvi, Lille 3
ESPAK RAPLA N&N Invest Grupp OÜ, Rapla, Tallinna mnt 3b **ESPAK PÕLVA** Linaarus OÜ, Põlva, Jaama 16d
ESPAK NARVA Espak Narva AS, Narva, Rahu 36a **ESPAK PAIDE** Paide, Präama tee 20; Türi, Kaare 35c www.espak.ee

ESPAK

EESTI EHITUSMATERJALIKAUPLUSTE KETT